

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI, KURAKLIK ve DİĞER COĞRAFI OLAYLARIN CELALİ İSYANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

IMPACTS OF THE LITTLE ICE AGE, DROUGHT AND OTHER GEOGRAPHIC EVENTS ON CELALİ REVOLTS

Yusuf YILMAZ*
Yahya KADIOĞLU**

Özet

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nu yaklaşık yüz yıl boyunca etkileyen, Anadolu'nun hemen her yöresine yayılan, büyük toplumsal, idari, ekonomik sonuçlara ve değişimlere yol açan Celali İsyanları'nın ortaya çıkmasında etkili olan coğrafi nedenler ele alınmıştır. Çalışmada, şimdiye kadar daha çok tarihi ve sosyal yönleriyle ele alınan Celali İsyanları'nın hem ortaya çıkış sürecinde, hem de devam ettiği dönemlerde coğrafi etmenlerin ve olayların bu isyanlar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu coğrafi olaylar ve etmenler, Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılan sert hava koşullarıyla, kuraklıklar, kıtlıklar ve iâşe (tedarik) problemleridir. 16. Yüzyılın sonlarında başladığı bilinen bu ayaklanma hareketleri, aktivite ve etkileri zaman içerisinde azalmış olsa da, genel anlamda sırasıyla, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, Genç Osman, IV. Murad dönemlerinde etkili olmuştur. Bu ayaklanmaların adı, farklı bir nedene dayansa da 1519'da Yozgat yöresinde ayaklanan Bozoklu Şeyh Celâl'den gelir. O dönemden itibaren özellikle 16. ve 17. Yüzyıllarda meydana gelen hemen hemen her ayaklanma hareketi Celali ismiyle anılır olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Celali İsyanları, İâşe, Kıtlık, Merkantilizm.

Abstract

This study deals with the geographical reasons that have influenced the Ottoman Empire for nearly a hundred years and which have led to the emergence of the Jalali rebellions, which led to major social, administrative, economic consequences and changes in almost every region of Anatolia. It is desirable to emphasize how geographical factors and events have an influence on these rebellions, both in the process of emergence and in the periods of Jalali rebellions, which are studied more historically and socially. These geographical events and factors are the problems of drought, shortages and subsistence (procurement) with the harsh weather conditions called Small Glacier Age. These rebellion movements, activities and effects that are known to have begun in the late 16th century have decreased in time, but in general terms, III. Murad III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, Young (II) Osman, IV. Murad was influential during his time. The name of these revolts comes from the Bozoklu Sheikh Jalal, who rebelled in the Yozgat region in 1519, based on a different cause. From that period onwards, almost every uprising that took place especially in the 16th and 17th centuries became known by the name of Jalali.

Keywords: Jelali Revolts, Subsistence, Famine, Mercantilism.

* OMÜ Sosyal Bil. Ens. Coğrafya Bölümü Doktora Öğrencisi, uzmancografya25@hotmail.com

**OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, kadiogluayahya@gmail.com

Giriş

Ayaklanma veya isyan "herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme" olarak tanımlanır.¹ Tarih boyunca dünya üzerinde devlet yönetimlerine karşı pek çok başkaldırı (isyan) hareketi meydana gelmiştir. Bu ayaklanma hareketleri devletleri olumsuz etkilemiş, bazılarının yol açtığı olumsuzluklar yıllarca sürmüş, bazıları ise devlet ve imparatorlukların zayıflamasına, hatta yıkılmasına neden olmuştur. Tarihin en uzun süre yaşayan imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da zaman zaman bu tür ayaklanma hareketleri yaşanmıştır.² Bunlara en tipik örnek, *Celali İsyancıları* olarak adlandırılan, 16. yy. sonu ile 17. yy. başlarında etkili olan isyan hareketleridir. Bu ayaklanmaların adı, farklı bir nedene dayanan (dini), 1519 yılında Yozgat'ta ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celal'in önderlik ettiği isyandan kaynaklanmaktadır.³ Bu tarihten itibaren çoğunlukla 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan bütün ayaklanma hareketleri 'Celali' adı ile anılmıştır.⁴ AKDAĞ, *Suhte ve Celali isyanlarını birbirinden farklı görmektedir.*⁵ O'na göre, Suhte İsyancıları Anadolu'nun geneliyle beraber, Rumeli'de Silistre, Edirne ve Selanik çevresinde de etkili olmuştur.⁶ Celali İsyancıları ise, Amasya-Tokat çevresi başta olmak üzere, Adana-Halep-Maraş-Urfa çevreleriyle, Malatya'dan Erzurum' a kadar ki bölgede, yani tamamen Anadolu'da etkili olmuştur.⁷ Ayrıca Suhte İsyancıları 1575'e doğru sona ermişken, Celali İsyancıları 1610'a değin sürmüştür.⁸

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar uğraştıran, çok önemli sosyo-ekonomik sonuçlar doğuran, günümüze kadar genellikle tarihi neden ve sonuçları üzerinde durulan Celali İsyancıları'nın ortaya çıkmasına neden olan başta Küçük Buzul Çağı, kuraklık ve diğer coğrafi nedenlerin ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle konu ile ilgili birincil kaynaklar olan mühimme defterleri incelenmiştir. Daha sonra literatür taraması yapılarak bu tarihe kadar yayınlanmış olan bilimsel makale ve tezler taranmış, son olarak yayınlanmış süreli yayın ve kitaplar incelenmiştir. Bütün bu

¹ TDK Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ankara, 2005, s.992.

² Ayaklanma, isyan ve eşkıyalık faaliyetleri için bkz. Mehmet Yavuz ERLER, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010, İstanbul, ss.45-68, ISBN: 978-605-4326-05-01.

³ Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul, 1999, s.174.

⁴ A. Akgündüz-S. Öztürk, 1999, s.174.

⁵ M. Akdağ, "Celali İsyancılarının Başlaması", AÜDTCF Dergisi, C.4, S.1, Kasım-Aralık 1945, s.34.

⁶ M. Akdağ, 1945, s.34.

⁷ M. Akdağ, 1945, s.34.

⁸ M. Akdağ, 1945, s.34.

çalışmalar belirli bir düzen halinde ele alınmış ve somut bulgulara ve sonuçlara ulaşılmıştır. Celali İsyancıları hususunda bir otorite kabul edilen AKDAĞ (1999)'ın deyimiyle Celali İsyancıları derken;

"aslında en az XVI. yy.'ın başlarından beri imparatorlukçu Osmanlı düzenini değiştirmeye başladığı, siyasi ve sosyal koşullarla atbaşı yürüyen, ekonomik darlığın üzerine çöktürdükleri ağır bunalımın bütün Türkiye üzerinde yarattıkları büyük bir karışıklığın her sınıftan insanları birbiriyle kanlı kavgaya tutuşturmasından çıkan olayları anlamak gerekir."⁹

Ayrıca AKDAĞ, 'Celali İsyancıları' deyimi yerine, 'Büyük Celali Kavgası' şeklinde bir ifadenin kullanılmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştür.¹⁰ Yine AKDAĞ'a göre, Büyük Celali Kavgası'nı daha önceki ayaklanma hareketlerinden ayıran en önemli farkın, bu hareketin, köyden-kasabaya, kasabadan şehre, hatta başkente kadar Türk toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal bütün yapılarını derin bir şekilde içine alan, geniş kapsamlı toplumsal bir kavga olduğudur.¹¹

ACUN¹²,a göre; Celali İsyancıları uzun bir döneme damgasını vurmuş ve 1590-1610 yılları arasında daha çok etkili olmuşken, GRİSWOLD¹³,e göre H. 998-M. 1590 yılında İran savaşlarının sona ermesinden sonra başlamış, WHITE¹⁴,a göre ise, bu isyan hareketleri 1596'da başlamış ve 1610 yılında sona ermiştir. Ancak, imparatorluk başlangıçta Celali hareketini pek önemsememiştir.¹⁵

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük ölçüde sıkıntı yaşamasına neden olan siyasi olaylar, İran ve Avusturya (Habsburglar) ile yapılan uzun süreli savaşların getirdiği yüküdür. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda sık sık yinelenen Safevi saldırıları, Osmanlı'nın batıya yönelmesini ve ilerlemesini sekteye uğratmıştır.¹⁶

¹⁷ Ayrıca İnebahtı yenilgisi (1571) ile başlayan deniz gücünün zayıflamasıyla,

⁹ M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları, Barış Yayınları, Ankara, 1999, s.14.

¹⁰ M. Akdağ, 1999, s.14.

¹¹ M. Akdağ, 1999, s.15.

¹² Fatma Acun, "Celali İsyancıları (1591-1611)", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 9, Ankara, 2002, s.1275.

¹³ William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.11.

¹⁴ Sam White, Osmanlı'da İsyan İklimi, Alfa Yay. 1. Baskı, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013, s.254.

¹⁵ W. J. Griswold, 2002, s.17.

¹⁶ Palmira Brummet, "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi (1453-1606)", Türkiye Tarihi 1453-1603, Cilt 2, Ed. S. Faroqhi-K. Fleet, Çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yay. 2016, İstanbul, s.77.

¹⁷ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, YKY, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s.48.

Osmanlı'nın merkeze uzak bölgelerdeki denetimi de zayıflamıştır. Bütün bunlar, o güne kadar imparatorluğa ödenen haraç ve vergi gibi gelirlerin de azalmasına neden olmuştur.¹⁸ C. IMBER'e göre ise;

" Osmanlı Devleti 1453 ile takriben 1540 yılları arasında fetih kaynaklı sorunlarla, karşı karşıyaydı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise sorunlar daha ziyade, muazzam bir şekilde genişlemiş toprakların bütünlüğünün istikrarlı sınırlar içinde nasıl korunacağı ve gereğinden fazla uzamış ve artık verimli olmayan savaş dönemlerinin nasıl yönetileceği konusu ile ilgiliydi".¹⁹

Devletin maddi kaynaklarının zayıflamış olması, donanmayı güçlendirmek ve o dönemde Avrupa ordularında giderek yaygınlaşan ateşli silahları elde etmek için gereken kaynağı bulmayı güçleştirmiştir.²⁰ Bunun neticesinde, devlet sürekli vergileri artırma yoluna gitmiş, bu durum imparatorluğun bütün yükünü çeken *reayânın* yaşamını iyice altüst etmiştir. Bunalan köylülerin topraklarını terk etmeleri sonucunda *çiftbozanların* sayısı artmıştır.²¹

Kargaşanın en önemli nedenlerinden biri, 16. yüzyılda gerçekleşen ciddi nüfus artışına paralel, imparatorluğun gelirlerini aynı oranda artıramamış olmasıdır. Hatta bu dönemde devlet gelirlerinde önemli boyutlarda azalmalar meydana gelmiştir. Örneğin, 16. yüzyılda nüfus köylerde % 40, kentlerde ise % 80 oranında artış göstermiştir.²² 1520-1580 arası tutulan tahrirlerde ise, Anadolu'da nüfus % 56, Rumeli'de % 71 oranında artmıştır. Devleti ayakta tutan tımar sisteminin de bozulmuş olmasıyla, vergi ödemekten ve uzun süren savaşlardan bıkmış olan köylü kesimi, toprağını terk edip, özellikle maaşı düzenli ödenen kapıkulları ve sekbanlar arasına karışmıştır.²³ Reayânın toprağını terk etmesi, Osmanlı iâşesinin temelini oluşturan tarım sektörünü ciddi zaafa uğratmış ve tarımsal üretim önemli ölçüde azalmıştır. Bu durumun sonucunda, devletin pek çok bölgesinde birkaç kez önemli kıtlıklar yaşanmıştır.

¹⁸ H. İnalçık, 2003, s.49.

¹⁹ Colin İmber, "Hükümet, İdare ve Hukuk", Türkiye Tarihi 1453-1603, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, Cilt 2, Ed. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet Çev. Fethi Bülent Üçpunar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.263.

²⁰ H. İnalçık, 2003, s.49.

²¹ Mehmet Yavuz ERLER, A Study of the Imperial Decrees (Fermans) and Law Codes (Kanunnames) concerning the sultanic estates around İstanbul with special referance to the share-cropeing system (1300-1521), Univercity of Manchester 1993. (Danışman: Dr. Colin Imber).

²² H. İnalçık, 2003, s.52.

²³ H. İnalçık, 2003, s.52.

Osmanlı ordusunun teknolojik bakımdan Avrupa ordularına göre daha geri olması uzun süren ve kayıplarla sonuçlanan savaşlara neden olmuştur. Bu durum, ganimetlerin azalması sonucunu doğurmuştur. Orduyu Avrupa standartlarına taşıyabilmek için, daha çok para harcanmıştır. O yıllarda zaten ekonomik sıkıntılar yaşayan imparatorluk, bu sıkıntıyı sık sık vergi artışları ve akçenin değerini düşürerek (devalüasyon) atlatmaya çalışmıştır. 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Avrupa'nın yeni sömürgelerle zenginleşmesine karşın, Osmanlı bu değişime ayak uyduramamış ve var olan topraklarını koruma derdine düşmüştür. Birbirine uzak ve nihai sınırlarına ulaşan topraklar ile merkezi yönetim arasındaki kontrol günden güne zayıflamıştır. Bu durum, uç noktalardaki devlet görevlilerinin pek çok bahaneyi ileri sürerek ayaklanma çıkarmasına, ya da isyancı grupları devlete karşı kışkırtmalarına yol açan nedenlerden biri olmuştur. Bazı beylerbeyleri, kadılar, sancak beyleri gibi görevliler başlarına buyruk hareket etmeye, kendi kafalarına göre vergi koymaya, vergi toplayamadıkları köylünün mallarına veya topraklarına zorla el koyarak bir nevi 'Köy feodalitesi' kurmuşlardır.²⁴ Bazı bölgelerde ise, sahipsiz sipahi topraklarını satın alan servet sahipleri bu toprakları köylülere kiralamışlardır.²⁵ Artık imparatorluk baştanbaca bir acizlik içindedir. Bütün bunlara sert iklim koşulları, artan nüfus baskısı, kuraklık ve kıtlık vakaları da eklenerek, olaylar içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.

16. yüzyılda yaşanan önemli gelişmelerden biri de, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ticaret yollarının değişmesi durumudur. O döneme kadar, bu iki kıta arasında merkezi ve vazgeçilmez bir konumda olan Osmanlı toprakları ve limanları giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu yıllara kadar imparatorluğun pek çok canlı ticaret şehri giderek sönükleşmiştir. Ticaret yollarının değişmesinin Osmanlı ekonomisine etkisine bir örnek verilecek olursa, 16. yüzyılın sonlarına kadar İngiliz kumaşları Anadolu üzerinden Orta Asya'ya gönderilirken, daha sonraki yıllarda Hint Okyanusu yoluyla Avrupa'ya doğrudan gönderilmesiyle, Osmanlı yılda 300.000 dükalık* bir geliri kaybetmiştir.²⁶

²⁴ M. Akdağ, 1945, s.29.

²⁵ F. Acun, 2002, s.1278.

²⁶ H. İnalçık, 2003, s.50.

* 1 Venedik dükası 1550 yılında 60 Osmanlı akçesine eşdeğerken, 1586'da 120 Osmanlı akçesine eşdeğerdir. Bkz. "Duka" Vikipedi, 29.01.2017.

2-Büyük 17. Yüzyıl Krizi: Aşırı Soğuklar, Kuraklık ve Kıtlıklar

Dünya genelinde 17. yy.'ın başından ortalarına kadar, birbirlerinden büyük farklarla ayrılrsa de genel bir kriz ortamı söz konusuydu. Günümüzde Dendroklimatoloji çalışmalarıyla, ağaç halkaları, buz nüveleri ve sedimantasyon (çökeltme, birikme) katmanları incelenerek geçmişteki hava olayları ve iklim değişimleri hakkında önemli tespitlere varılabilmektedir.²⁷ Bu denli geniş bir coğrafyada kriz diye ifade edilecek kadar büyük bir bunalımın yaşanması genellikle iki teoriye dayandırılmaktadır:

- 1. Teori:** Jack GLODSTONE tarafından ortaya atılan bu teoriye göre, dünya genelinde nüfus artışıyla beraber sorunlar üst üste birikerek büyük bir krize neden olmuştur.²⁸
- 2. Teori:** Geoffrey PARKER'in ileri sürdüğü bu teoriye göre ise, özellikle 17. yüzyılda ortaya çıkan "Küçük Buzul Çağı" neticesinde meydana gelen kuraklık ve aşırı soğuklar, pek çok bölgede kıtlıklar ve başka felaketlere yol açarak büyük ölçekli bir krize zemin hazırlamıştır.²⁹ Örneğin bu yüzyılda, Rusya'daki aşırı soğuklar tarımsal üretimin düşmesine, toprakların terk edilmesine ve kıtlıklara yol açmıştır.³⁰ 1618'de başlayan Otuz Yıl Savaşları neticesinde Almanya'da nüfusun 1/3'i kıtlık ve diğer olaylar nedeniyle hayatını kaybetmiştir.³¹ Buna benzer birçok olay, 1630'dan sonra İngiltere, Fransa ve Çin'de de görülmeye başlamıştır.³²

17. yüzyılda Anadolu ve çevresinde meydana gelen bunalımı, E. HUNTINGTON,³³ uzun yağış ve kuraklık dönemlerine bağlarken, J.V. THIRGOOD ve J.D. HUGHES³⁴ gibi çevre tarihçileri, aşırı otlatma ve sorumsuz bir şekilde ekime dayandırmışlardır. Osmanlılarda 1590'lardan itibaren yaşanan krizi iklim değişmelerine ilk dayandıran W. GRISVOLD olmuştur.³⁵ 16. yy. sonlarından itibaren, başta Anadolu ve Akdeniz çevresi olmak üzere, Güneydoğu Asya, Batı Afrika, Hindistan ve Japonya'da da benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak, WHITE'in deyiimiyle, en çok sıkıntıyı Yakındoğu ülkeleri

²⁷ S. White, 2013, s.184.

²⁸ GLODSTONE'dan nakleden S. White, 2013, s.28.

²⁹ PARKER'den nakleden S. White, 2013, s.29.

³⁰ S. White, 2013, s.29.

³¹ S. White, 2013, s.29.

³² S. White, 2013, s.30.

³³ Nakleden S. White, 2013, s.32.

³⁴ Nakleden S. White, 2013, s.32.

³⁵ W. J. Griswold, 2002, s.183.

çekmişlerdir.³⁶ WHITE'a göre, Avrupa, Akdeniz Havzası ve Osmanlı coğrafyasında *Küçük Buzul Çağı* denilen aşırı soğuk hava koşullarının etkili olmasında Huaynaputina Yanardağı'nın püskürmesi ile 'Geç Maunder Minimumu*' da etkili olmuştur.³⁷ Küçük Buzul Çağı dönem dönem tekrarlar şeklinde özellikle 1550-1870 yılları arasında etkili olmuştur.³⁸

Osmanlı'da 1591-1596 yılları arasında aşırı soğuklar nedeniyle yağışlar azalmış ve son 600 yılın en uzun ve en etkili kurak dönemine girilmiştir.³⁹ GRISVOLD'a göre H.1002 / M.1593-1594 kışı olağanüstü derecede soğuk geçmiştir.⁴⁰ Aşırı soğuk hava ve sert kışlar bu tarihten sonra birkaç kez daha etkili olmuştur (1595, 1596, 1621 yılları). 19 Şubat 1600 tarihinde Peru'daki Huaynaputina'nın püskürmesiyle, volkanik tozlar ve küller atmosferi kaplamış, güneşin etkisi zayıflamış, hava çok nemli hale gelmiş, bunların sonucunda kış sıcaklıkları daha da düşmüştür.⁴¹ Soğuk kış şartlarının ayaklanma olaylarına etkisi özellikle kar yağışları ve aşırı soğuklardan dolayı iğde ikmal yollarının kapanması,⁴² tarımsal üretimin ciddi oranda azalması vb. nedenlerden dolayı olmuştur. Aşırı kar yağışlarından dolayı yolların kapanmasıyla, şehirlere gıda sevkiyatı karayolu ile yapılamaz hale gelmiştir.⁴³ Böyle durumlarda deniz yolu tercih edilmiştir.⁴⁴ Ancak, deniz ulaşımında da çoğu zaman fırtına ve sisler taşımacılığı engellemiştir.⁴⁵ Örneğin, 1595 kışında, İstanbul'da şiddetli fırtınalar nedeniyle, şehre zahire taşıyan gemiler ulaşamadığından, şehirde ciddi bir ekmek kıtlığı yaşanmıştır.⁴⁶ Şiddetli kuraklık, 1607 yılında bir kez daha tekrarlamış ve imparatorluğu olumsuz etkilemiştir.⁴⁷ Aşırı soğuklar, cephelerdeki askerleri de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde pek çok

³⁶ S. White, 2013, s.31.

* *Geç Maunder Minimumu*, A.R. Maunder (1868-1947) ile E.W. Maunder (1851-1928) tarafından ileri sürülen, güneş lekelerinin azlığı veya çokluğu ile soğuk kışlar ya da iklim koşullarının sertleşmesi arasında bağ kuran yaklaşım. Pek çok bilim insanı Küçük Buzul Çağı'nın bu olaydan önce başladığını ileri sürmektedirler. Genel kabul, bu olayın 1645-1755 arası etkili olduğu görüşüdür. Detaylı bilgi için bkz. Vikipedi, "Maunder Minimum", 06.02.2017.

³⁷ S. White, 2013, ss.185, 191.

³⁸ Tabak'tan nakleden Z. Karademir, 2014, s.45. Detaylı bilgi için, Bkz. F. Tabak, Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım, Çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, 2010, İstanbul, s.234.

³⁹ S. White, 2013, s.191.

⁴⁰ W. J. Griswold, 2002, s.13.

⁴¹ S. White, 2013, s.191.

⁴² Zafer Karademir, İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660), Kitap Yayınları, İstanbul, s.43.

⁴³ Z. Karademir, 2014, s.55.

⁴⁴ Z. Karademir, 2014, s.55.

⁴⁵ Z. Karademir, 2014, s.55.

⁴⁶ Z. Karademir, 2014, s.56.

⁴⁷ S. White, 2013, s.191.

asker donarak hayatını kaybetmiştir (Bender Kalesi Kuşatması'nda olduğu gibi).⁴⁸ Olumsuz hava koşulları savaşların süresi üzerinde de etkili olmuştur.

Osmanlı coğrafyasına bakıldığında, imparatorluk topraklarının önemli bir kesiminde Akdeniz İklimi ve Karasal İklim etkili olmuştur.⁴⁹ Bu iklim tiplerinde bilindiği gibi düzenli bir şekilde yaz kuraklıklarına rastlanmaktadır. Mısır, Hicaz, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika gibi yörelerde ise genel anlamda çöl iklimi ve karasal iklim özellikleri görüldüğünden, bu bölgeler de kuraklığa yabancı değildir.

Kuraklık ve kıtlık gibi olaylar, Osmanlı kaynaklarında 'kaht' sözcüğü ile ifade edilmiştir.⁵⁰ Taşrada etkili olan kuraklık sonucunda ortaya çıkan iâşe sıkıntıları yalnızca kendi çevresini değil, önemli miktarda kaynak tüketen başkenti de etkilemiştir.⁵¹ Örneğin, 1567 yılında Bursa-Yenişehir'de kurak bir yıl yaşanmasıyla tarımsal üretim düşmüş, İstanbul'a gönderilmesi gereken zahire gönderilememiştir.⁵² İâşe krizleri nedeniyle yeterince beslenemeyen askeri grup, Mısır ve çevresinde ayaklanan Arap aşiretleriyle yeterince mücadele edememiştir.⁵³ Ayrıca, kıtlık nedeniyle askerler açlıktan kendi ölümlerini bile yemişlerdir.⁵⁴

İmparatorluğun geniş topraklarında sulama imkânlarının zayıf olması, arazilerin çoğunun dağlık ve yarı kurak nitelikte olması, kırsal kesimde sermaye yetersizliği, göçebe nüfusun genellikle verimi düşük arazilere yönlendirilmesi, yoğun ekim yerine yaygın ekim yöntemlerinin tercih edilmesi, enflasyonun giderek yükselmesi, işsizlik, karaborsacılık kaynak aktarımı (tedarik) konusundaki diğer sıkıntılardır.⁵⁵ Hububat üretiminin düşüşüne karşılık özellikle III. Murat (1574-1595) devrinin sonlarında koyun ve keçi sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bunun nedeni ürünlerin nakil kolaylığı ve daha çok para kazandırması nedeniyle vezir, kadı gibi yetkililerle, zengin toprak sahiplerinin tarımı bırakıp hayvan beslemeyi tercih etmeleridir.⁵⁶ Bu dönemde pek çok arazi mera haline getirilmiştir.⁵⁷ AKDAĞ'a göre, kıtlıklar üzerinde bu istihsal (üretim)

⁴⁸ Z. Karademir, 2014, s.59.

⁴⁹ Z. Karademir, 2014, s.45.

⁵⁰ Gilles Vemstem, "Karadeniz Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı, Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler": Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zacharidou, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 2001, s.298.

⁵¹ Z. Karademir, 2014, s.48.

⁵² Z. Karademir, 2014, s.48.

⁵³ Z. Karademir, 2014, s.49.

⁵⁴ W.J. Griswold, 2002, s.154.

⁵⁵ S. White, 2013, s.110.

⁵⁶ M. Akdağ, 1999, ss.75,76.-S. White, 2013, s.112.

⁵⁷ M. Akdağ, 1999, ss.75,76.

değişikliği de etkili olmuştur.⁵⁸ Artan nüfusu besleyebilmek için, ormanların tarım alanlarına dönüştürülmesi odun kıtlığını ortaya çıkarmıştır.⁵⁹ AKDAĞ'a göre, imparatorluk genelinde asıl kıtlık olayları 1603 yılından sonra başlamıştır.⁶⁰

III. Mehmed (1595-1603) döneminde, soğukların giderek artması, kible ve karayel rüzgârlarından kaynaklı fırtınalardan dolayı kervanlar durmuş, gemiler işlemez olmuştur.⁶¹ Kışın şiddeti ekmek kıtlığı ile birleşmiş, bir somunun fiyatı iki akçeden, üç akçeye yükselmiştir.⁶² 27 Ocak'ta tahta çıkan padişahın kötü hava koşulları nedeniyle, kılıç alayı ancak nisan ayında yapılmıştır.⁶³ Artan kuraklık ve susuzluktan dolayı, 10 Mayıs 1596'da İstanbul'da, padişah, ulema ve halk topluca yağmur duasına çıkmışlardır.⁶⁴ Eğri Seferi (1596)'ne çıkıldığı zaman, İstanbul başta olmak üzere, pek çok şehirde karaborsacılığın artması, korsanlığının yaygınlaşması, gıda stoklarının tükenmesinden dolayı zahire sevkiyatı tamamen kesilmiştir.⁶⁵ Muhtemel bir kuraklık veya soğuk hava koşullarına karşı, depolarda stoklanan zahire haber alındığında, Celaliler bu gıda ürünlerini ele geçirmek için zaman zaman baskınlar yapmışlardır.⁶⁶ 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kuraklık, aşırı soğuklar ve kıtlıkların yanı sıra hem Avrupa'da, hem Osmanlı'da pek çok sel olayı ve çekirge istilaları da görülmüştür.⁶⁷ Bu olaylar da, özellikle ekili-dikili araziye büyük zararlar vererek kıtlıklara neden olmuşlardır.⁶⁸

3- 16. ve 17. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisinin Genel Yapısı, İaşe Sorunu, Nüfus Artışı ve Göçler

Günümüz tarihçileri genellikle Osmanlı ekonomisinin üç ilkeye dayandığını ileri sürmektedirler. Bunlar; *iaşe (provizyonizm)*, *gelenekçilik (tradisyonalizm)* ve *fiskalizm*'dir.⁶⁹ Bunlardan *iaşe* kavramını ilk kullanan iktisat tarihçisi Mehmet GENÇ'e göre bu kavramı, "malları olabildiğince ucuz, kaliteli ve bol temin etmek üzere",

⁵⁸ M. Akdağ, 1999, s.76.

⁵⁹ S. White, 2013, s.112.

⁶⁰ M. Akdağ, 1999, s.454.

⁶¹ N. Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s.177.

⁶² N. Sakaoğlu, 2015, s.177.

⁶³ N. Sakaoğlu, 2015, s.177.

⁶⁴ N. Sakaoğlu, 2015, s.180.

⁶⁵ N. Sakaoğlu, 2015, s.181.

⁶⁶ Z. Karademir, 2014, s.50.

⁶⁷ Z. Karademir, 2014, ss.64-76.

⁶⁸ Z. Karademir, 2014, ss.64-76.

⁶⁹ S. White, 2013, s.49.

ekonomiyi tüketicilerin lehine düzenlemek demektir.⁷⁰ GENÇ'e göre, mal ve hizmetleri hem üreten, hem de tüketenler için asıl amaç kâr etmektir.⁷¹ Sosyal düzenin korunması ve devlet faaliyetlerinin sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için, ekonomik düzenin iaşe ilkesine dayanması elzemdir.⁷² İaşecilikte önemli olan, üretim ve tüketimin dengede tutulmasıdır.⁷³ Bu dengenin bozulması veya iaşe sisteminin (kaynak aktarımı) düzgün işlememesi, bütün iktisadi yapıyı bozabilir veya kıtlıklara yol açabilir.

Gelenekçilik (tradisyonalizm), imparatorluğun fetihlere ve toprak edinimlerine dayalı olarak var olan, kozmopolit yapıda bir halklar, dinler, gelenek ve göreneklerin harmanlandığı bir oluşumu ifade eder.⁷⁴ *Gelenekçilik* ayrıca, toplumsal ve ekonomik hayatta çok uzun sürede oluşturulan dengeyi koruma, bu dengeyi değiştirecek eğilimleri engelleme, düzeni ve dengeyi bozacak herhangi bir durum söz konusu olduğunda ise, tekrar eski düzene dönebilme gücü ve iradesi olarak ta tanımlanabilir.⁷⁵

Fiskalizm ise, ekonomik hayatta giderleri en aza indirecek, gelirleri ise her zaman en üst seviyeye çıkaracak politikalar uygulayabilme anlamına gelir.⁷⁶ Konya Vilayeti'nde kıtlık ve kuraklık öncesi gelişme kaydeden barut ve silah üretimi 1875 kıtlığında piyasada beliren gıda ihtiyacına bağlı olarak yok olmaya yüz tutmuştur. Gıda sanayisinin vaat ettiği yüksek kar nedeniyle silah ve barut imalatçıları değirmen ya da zahire ticareti işine sermayelerini yatırmayı daha karlı bulmuşlardır. Kıtlık sonrasında bile bu karlı yatırımın varlığını sürdürmesi Konya, Niğde, Samsun/Çarşamba gibi bölgelerde silah endüstrisine yatırım yapan sermayedarların gıda sektörüne geçtikleri tespit edilmiştir. O halde piyasada talep olunan emtianın üretimine yönelik bir algı gelişmekte olan endüstriyel yapıya piyasa şartlarında tutunamaması halinde ortadan kalkması gibi bir süreci hazırlamaktadır.⁷⁷ Dünya üzerindeki her ekonomik yapının aslında temel hedefi de budur. Ancak zaman içinde ortaya çıkan durumlar, bu hedefin tutturulması önünde engel oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da yönetim her zaman gelirleri en üst seviyeye çıkarma gayretinde olmuştur. Ancak ileri kısımlarda da

⁷⁰ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.41.

⁷¹ M. Genç, 2014, s.41.

⁷² M. Genç, 2014, s.42.

⁷³ M. Genç, 2014, s.44.

⁷⁴ S. White, 2013, s.49.

⁷⁵ M. Genç, 2014, s.42.

⁷⁶ S. White, 2013, s.49.

⁷⁷ Mehmet Yavuz Erler, "The Effects of Natural Disasters on the Province of Konya with a special reference to economic and social aspects of the city", International Congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th Anniversary of its establishment, Konya, vol.I, 797-809, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999.

göreceğimiz üzere hem içte, hem de dışta meydana gelen bazı gelişmeler bu durumu engellemiştir.

16. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı piyasasında akçenin yanı sıra, Venedik dukası ile İspanya ve Hollanda gibi ülkelerin de paraları dolaşım halindeydi. Bu paraların bu dönemde gümüş oranlarının azaltılmış ve değerlerinin düşürülmüş olması Osmanlı ekonomisine zarar vermiştir. Ayrıca yönetim, yenilgilerin önüne geçmek için yeni ordular kurmuş, bu durum hazineye ek yük getirmiştir.⁷⁸ 1598 yılında kalpazanların piyasadaki ayarı yüksek akçeleri çekip, ayarı daha düşük akçeleri piyasaya sürmeleriyle enflasyon daha da yükselmiştir.⁷⁹ Bu dönemde bütçe açıklarının giderek artması da ekonomik sorunları iyice büyütüştür. Pek çok esnaf kendi işini bırakıp, faizcilikle geçinmeye başlamıştır.⁸⁰ Masrafların yükselmesiyle, Avrupa'dan ucuz gümüş (İspanyol gümüşü gibi) ve altının Osmanlı piyasasını işgal etmesiyle, merkezi yönetim giderleri kısmak için gümüş sikkenin değerini düşürmüştür. 1585'te büyük bir "tağşiş"⁸¹ ile akçe ciddi bir devalüasyon yaşamıştır.⁸² Akçenin değerinin düşmesiyle, maaşlı yeniçeri ve kapıkulları alım gücünün düştüğünü öne sürüp ayaklanmışlardır. Her tağşiş sonrasında hayat pahalılığı daha da artmıştır. Örneğin Yıldırım Bayezid (1400 yılında) döneminde 1,20 gr. olan gümüş akçenin ağırlığı, III. Mehmed döneminde (1600 yılında) 0,32 grama düşmüştür.⁸³ 1565 yılında devlet bütçesinde 7 milyon akçe civarında bir açık mevcutken,⁸⁴ 1582-1583 döneminde 36,1 milyon akçeye, 1592-1593 döneminde ise 70 milyon akçeye yükselmiştir (Tablo 1).^{85 86}

16. yüzyılın ortalarından itibaren giderek önemi azalan Osmanlı topraklarından geçen ticaret yollarına karşılık, Hint Okyanusu'nun önemi artmaya başlamıştır. Osmanlı'nın yavaş, teknolojisi eski ve ağır gemileri karşısında, Avrupa'nın hızlı ve yelkenli gemileri onların ticari alanda daha etkin olmalarını sağlamıştır.⁸⁷

⁷⁸ F. Acun, 2002, s.1278.

⁷⁹ N. Sakaoğlu, 2015, s.185.

⁸⁰ N. Sakaoğlu, 2015, s.185.

⁸¹ "Tağşiş": Safi ve halis olan bir şeyi başka şeylerle karıştırmak anlamında kullanılan bir tabir. Arapça, aldatmak, karıştırmak anlamlarındaki 'giş' kökünden gelir. Daha detaylı bilgi için Bkz. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, MEB Yay. İstanbul, 1993, s.373.

⁸² S. White, 2013, s.114.

⁸³ Şevket Pamuk, Osmanlı'da Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss.52-150.

⁸⁴ İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C 3, Kısım I, TTK Yay. Ankara, 1983, s.125.

⁸⁵ Z. Karademir, 2014, s.37.

⁸⁶ Ş. Pamuk, 1999, s.144.

⁸⁷ Ferhat B. Özgen, Osmanlı Devleti'nin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri, Yeni Türkiye Dergisi, 701, Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, Mart-Nisan 2000, s.109.

White, imparatorluk için en önemli üç iâşe kaynağının kereste, tahıl ve koyun olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ O'na göre, ekonominin düzeni ve dengesi bu kaynakların halka ve saraya sorunsuz ve düzenli bir şekilde aktarımına ve iskân sisteminin düzgün işleyişine bağlıydı.⁸⁹ 16. yüzyılda imparatorluk genelinde iâşe krizlerinin ortaya çıkmasında, Avrupalı tüccarların Osmanlı'nın tarım ürünlerini yüksek fiyatlardan alıp, kendi ülkelerine aktarmaları da etkili olmuştur.⁹⁰ Özellikle limanlara yakın bölgelerde, bazı "madrabazlar", tımarlı sipahi ve yeniçeriler, halktan daha yüksek fiyatlarla aldıkları buğday ve diğer tarım ürünlerini, ihracat yasağına rağmen, Frenk gemilerine satmaktaydılar.⁹¹ Oysa bu dönemde, imparatorluk genelinde ciddi kıtlıklar yaşanmaktaydı.⁹²

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bazı Dönemlere Ait Bütçe Verileri

Yıl	Gelirler Cari Akçe (Milyon)	Harcamalar Cari Akçe (Milyon)	Denge- Fark Cari Akçe (Milyon)
1567	348,5	221,5	+ 127,0
1582	313,7	277,6	+ 36,1
1592	293,4	363,4	- 70,0
1608	503,7	599,2	- 95,5
1643	514,5	513,8	+ 0,7

Kaynak: Pamuk:1999, s.144. (Sadeleştirilmiştir)

Avrupa'nın ekonomideki *merkantilist* anlayışına rağmen, Osmanlı'da halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak, ekonominin temel ilkesi olmuştur (*Provizyonizm*).⁹³ Avrupa bundan sonra yeni hammadde ve pazar alanları bulma gayesindeydi. Osmanlı piyasasını işgal eden Avrupa malları (ipekli dokumalar, pamuklu kumaşlar, vs.), yerli üretimin azalmasına ve hammadde satışının artmasına yol açmıştır.⁹⁴ Osmanlı ise ekonomik dönüşümünü gerçekleştirememiş, Avrupa'daki ekonomik gelişmelere ayak uyduramamış, mevcut topraklarını koruma kaygısına düşmüştür. Yönetim, yalnızca ihracatı kontrol etmiş, ithalata ise pek müdahale etmemiştir.⁹⁵ Osmanlı

⁸⁸ S. White, 2013, ss.57-61.

⁸⁹ S. White, 2013, s.86.

⁹⁰ F. B. Özgen, 2000, s.109.

⁹¹ M. Akdağ, 1999, ss.74-75.

⁹² M. Akdağ, 1999, ss.74-75.

⁹³ Bu kavramı Fatma Acun kullanmıştır. Bkz. "Celali İsyancıları (1591-1611)", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 9, Ankara, 2002, s.1278.

⁹⁴ F. Acun, 2002, s. 1278.

⁹⁵ F. Acun, 2002, s.1278.

İmparatorluğu'nda arazi gelirlerinin ve savaş vergilerinin büyük bir kısmını Batı ve Orta Anadolu, Suriye, Filistin, Yunanistan ve Güney Bulgaristan yüklenmekteydi.⁹⁶ Mısır, Kırım, Kuzey Balkanlar ise en önemli tarım bölgeleriydi.⁹⁷ Sarayın ve başkent in bal, kereste, buğday ve koyun ihtiyacı ise daha çok Macaristan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'dan temin edilmekteydi.⁹⁸ Bunların aksine, Yemen, Irak, Arnavutluk, Arabistan gibi dağlar ya da çöllerle kaplı bölgelerin tarımsal anlamda katkısı zayıftı.⁹⁹

İmparatorluğun 16. yüzyıl sonlarında en geniş sınırlarına ulaşması (Harita 1), artık büyük imparatorluklarla sınır komşusu olması ve eskimiş teknoloji ile donanmış bir ordu yapısı, savaşların daha uzun sürmesine, kayıpların artmasına ve ganimetlerin azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde imparatorluk genelinde ciddi oranda artan nüfusu (Tablo 2) yeni topraklara aktaramama, topraksız ve işsiz bir kitle ortaya çıkarmıştır. Nüfusun artışının bazı önemli sonuçları olmuştur. Örneğin, 1516'da neredeyse her köylü bir çift sahibiyken, 1580 yılına gelindiğinde köylülerin sadece dördte biri çift sahibiydi.¹⁰⁰ Ayrıca, topraksız bekârların sayısının artması nedeniyle, bu gruplar çoğunlukla medreselere yazılmış, *suhte* denilen bu gruplar ileride isyancıların en kalabalık grubunu oluşturacaklardır.¹⁰¹ Devlet, bu isyancıları dağıtmak ve mücadele etmek için, özellikle köylülerden kurulu *İl Erleri* denilen bir yapı oluşturmuştur.¹⁰²

16. yüzyıl sonlarında tarımsal artış nüfus artışının çok gerisinde kalmıştır. Bu dönemde Avrupa genelinde de ciddi nüfus artışları meydana gelmiştir. Ancak, Avrupa artan nüfusunu Yeni Dünya topraklarına aktardığı için, iaşe konusunda önemli bir sorun yaşamamıştır. Osmanlı'da ise, imparatorluğun nihâi sınırlarına ulaşması ve fetihlerin durması nedeniyle, artan nüfus yeni alanlara kaydırılamamıştır. Bunların yanı sıra, daha önce bahsedildiği gibi, uzun süreli kuraklıklar, sert kışlar tarımsal üretimin düşmesine, köylünün vergilerini ödeyememesine ve toprağını terk etmesine sebep olmuştur. Toprağını terk eden *çiftbozanların* çoğu ya levendliğe geçmiş, ya isyancı gruplara katılmış, ya dağlara kaçmış, ya da şehirlere yığılmıştır. Uç bölgelerdeki kaleleri korumakla görevli yeniçeriler vs. gibi askerler de, erzaklarının tükenmesi nedeniyle ayaklanmış ve isyancı gruplara katılmışlardır.¹⁰³ Bu grupların şehirlere yönelmesi,

⁹⁶ S. White, 2013, s.55.

⁹⁷ S. White, 2013, s.55.

⁹⁸ S. White, 2013, s.55.

⁹⁹ S. White, 2013, s.55.

¹⁰⁰ S. White, 2013, s.97.

¹⁰¹ S. White, 2013, s.98.

¹⁰² M. Akdağ, 1945, s.34.

¹⁰³ G. Vainstein, 2001, s.301.

"Büyük Kaçgun"¹⁰⁴ denilen büyük bir göç dalgası başlatmıştır (Harita 2). Örneğin, Ankara'nın Bacı Kazasına bağlı 38 köyün 33'ü kaçmış ve köylerini terk etmişlerdir.¹⁰⁵ Hatta çoğu yerde, bırakın vergiyi, akçe alacak insan bile kalmamıştır.¹⁰⁶ Bu dönemde, borçtan, Celalilerin baskılarından ve diğer sıkıntılardan bunalan köylülerin bazıları ise sancak değiştirmişlerdir.¹⁰⁷ Örneğin, Amasya'dan Ankara ve Kırşehir'e, Bozok (Yozgat)'tan Ankara'ya, Urfa-Maraş çevresinden Orta Anadolu'ya geçişler olmuştur.¹⁰⁸ Toprakların terk edilmesi ürün fiyatlarının da artmasına neden olmuştur. Örnek verilecek olursa, 1595'te Orta Anadolu'da buğdayın kilesi¹⁰⁹ 20, Edremit çevresinde 40 akçeye yükselmiştir.¹¹⁰ 1603 yılında ise, Balıkesir'de aynı ürün kilesi 50 akçeye, 1604'te 90 akçeye yükselmiştir.¹¹¹ Yani bir yıl içinde buğdayın kile fiyatında % 80'lik bir artış yaşanmıştır. Büyük göçle beraber, kırsal alandaki sorunların kentlere taşınması üzerine yönetim;

- Göçü kısıtlama
- Gecekonducuları kovma ve
- Yeni gelenlere karşılık, yerleşik nüfustan kefil gösterme, gibi şartlar koymuştur.¹¹²

¹⁰⁴ M Akdağ, 1999, s.24. "Büyük Firari ya da Büyük Kaçgun", Akdağ'a göre, Celali Kavgasının 1603'ten 1610 yılına kadar sürecek olan yeni bir aşamasıdır. Detaylı bilgi için, bkz. Büyük Kaçgunluk dönemi: Akdağ, 1999, s.455-480.

¹⁰⁵ M. Akdağ, 1999, s.447.

¹⁰⁶ M. Akdağ, 1999, s.447.

¹⁰⁷ M. Akdağ, 1999, s.449.

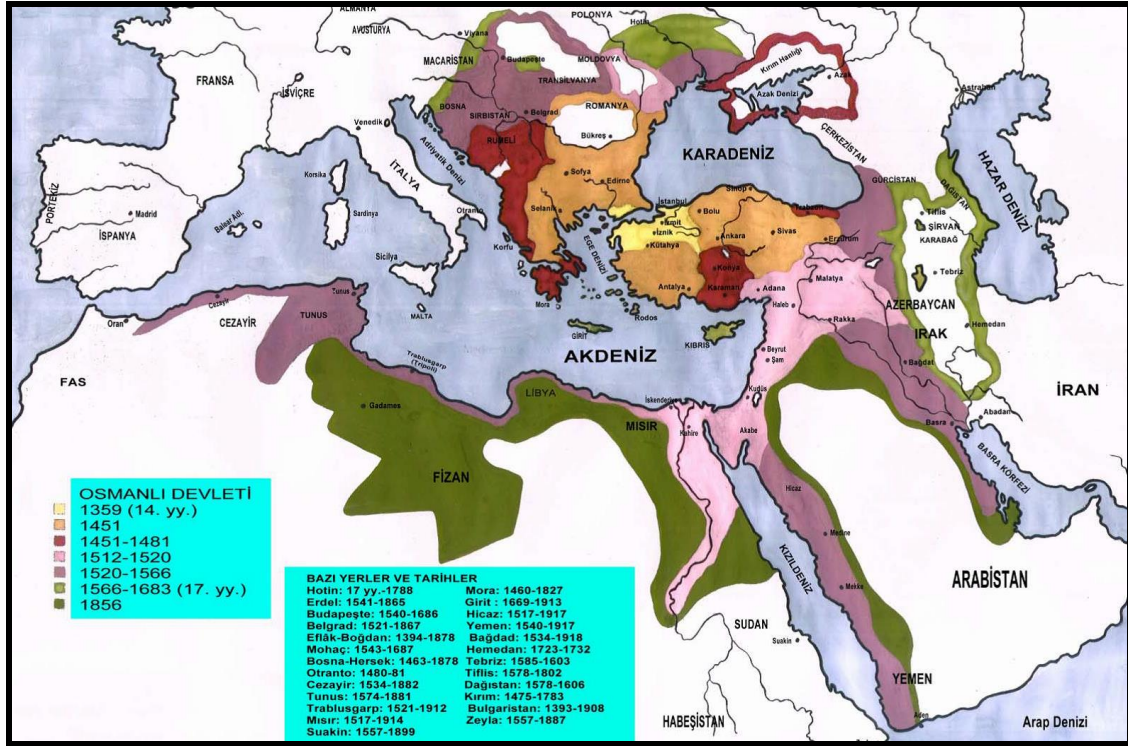
¹⁰⁸ M. Akdağ, 1999, s.449-450.

¹⁰⁹ *Kile*, bölgeden bölgeye değişmekle beraber 36,4 litreye denk sayılan hububat (tahıl) ölçüsü. Bkz. S. White, 1999, s.16. Pakalın, İstanbul kilesinin ortalama 25 kilo olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, MEB Yay. İstanbul, 1993, s.281.

¹¹⁰ M. Akdağ, 1999, s.452.

¹¹¹ M. Akdağ, 1999, s.453.

¹¹² S. White, 2013, s.115.

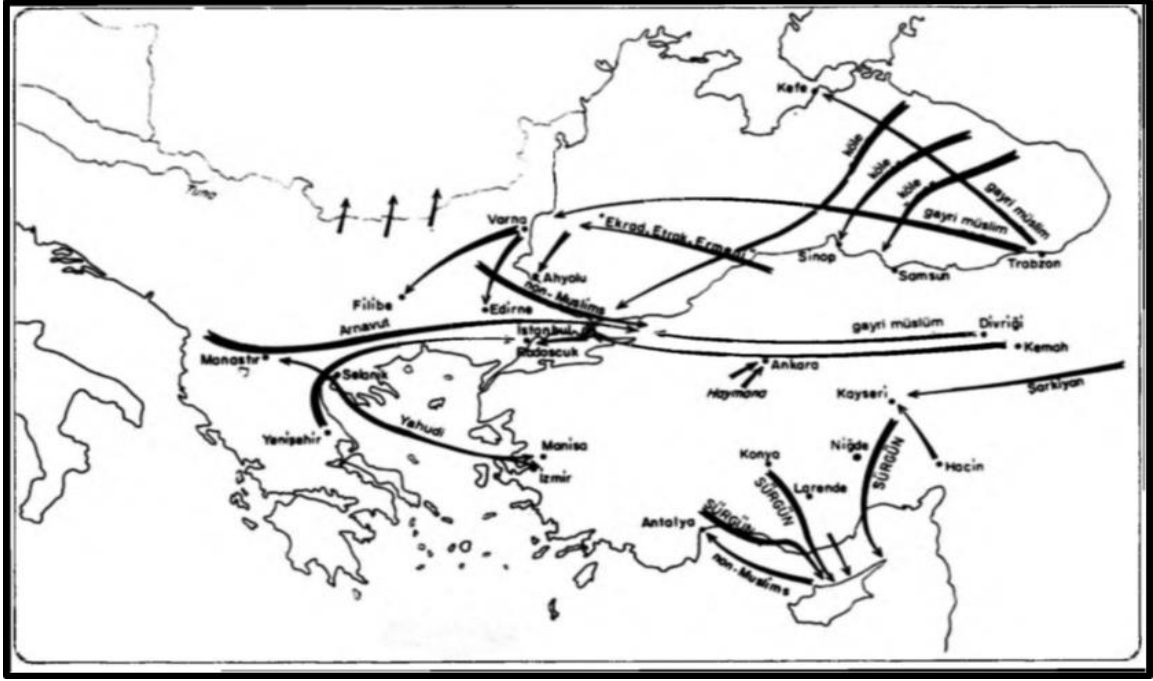

Harita 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun En Geniş Sınırları (T. Sezen: 2006, S.712'den aynen alınmıştır)

Tablo 2. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bazı Yerleşim Alanlarının 16. Yüzyıldaki Karşılaştırmalı Nüfus Tahminleri

Bölge	1520'ler-1530'lar	1570'ler-1580'ler	Değişim
Anadolu	474.447	672.512	% 41,7
Karaman (Konya, Akşehir, Kayseri, vs.)	146.644	268.028	% 82,8
Zülkadriye (Kırşehir, Maraş, vs.)	69.481	113.028	% 62,6
Rum-i Kadim (Amasya, Tokat, Canik, vs.)	106.062	189.643	% 79
Rum-i Hadis (Trabzon, Kemah, Malatya, vs.)	75.976	117.263	% 54
İstanbul	400.000	700.000	% 75
Bursa	34.930	70.686	% 102
Edirne	22.335	30.140	% 34,9
Ankara	14.872	29.007	% 95,4
Sivas	5.560	16.846	% 203
Saraybosna	5.632	23.485	% 317
Üsküp	4.631	9.867	% 113
Sofya	3.899	7.848	% 101,3

Kaynak: Barkan: 1970, s. 163-171

Harita 2. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1550-1650 Yılları Arası Göç Hareketleri
(S. Faroqhi: 2000, S.339'dan aynen alınmıştır)

4-Sonuç

Ortaya çıkmasında tarihi nedenlerin yanı sıra pek çok coğrafi etken ve olayın etkili olduğu Celali İsyanları, imparatorluğu uzun yıllar uğraştırmıştır. İsyanların etkileri uzun süre devam etmiş ve pek çok sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Temeli daha önceki dönemlere dayansa da, III. Murad döneminde başladığı bilinen bu ayaklanma hareketleri görünürde en az elli yıl boyunca imparatorluğu oyalamıştır. Bu isyanlar sonucunda yaklaşık 300 yıldır düzenli bir şekilde işleyen Osmanlı toprak düzeni değişmiş, ağır vergiler, kuraklık ve soğuk hava şartları yüzünden üretim ve gelirleri azalan binlerce köylü, giderek artan borçlarından dolayı topraklarını kaybetmiştir. Köylerden şehirlere yapılan göçler, şehirlerde bazı sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bütün bu olayların sonucunda tarımsal üretim gerilemiş, kıtlık sonucu enflasyon yükselmiş, on binlerce insan hayatını kaybetmiş, pek çok yerleşim yeri tahrip edilmiş ve yıkılmıştır. Zarar gören yerlerin onarılması, şehirlerin imar edilmesi ve eski halini alması yıllarca sürmüştür. Nitekim, Polonyalı gezgin Simeon'a göre, Tokat'a bağlı köylerin nüfusunun yarısı yok olmuştur.¹¹³ Bütün bu

¹¹³ Simeon'dan nakleden W. J. Grisvold, 2002, s.172.

olumsuz etkilerine karşılık, imparatorluğun temel ekonomik yapısı çökmemiştir.¹¹⁴ İran savaşı ve Celali İsyamları'ndan pek etkilenmeyen Balkanlar, Kırım, Hicaz, Mısır ve Yunanistan gibi yörelerde ticaret devam etmiştir.¹¹⁵ Ayaklanma hareketlerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerde (bu tür hareketlere genellikle onlar katıldığı ve zarar gördükleri için) genç ve erkek nüfus miktarında azalmalar yaşanmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı tarihinde önemli sonuçlara yol açan, şimdiye kadar bütüncül olarak çok az eserde dile getirilen (Akdağ, 2002, White, 2013, Karademir, 2014, Grisvold, 2002, gibi) coğrafi nedenler ele alınarak, Celali İsyamları'nın farklı bir yönüne dikkat çekilmiştir. İsyamlarının ortaya çıkması veya etkisinin artmasında coğrafi olay ve faktörler azımsanmayacak derecede etkili olmuştur. Bu konuda etkili olan olay ve etkenleri, iğşe krizleri, aşırı soğuk ve kurak yılların yaşanması nedeniyle tarımsal üretimin düşmesi, kıtlıklar şeklinde sıralayabiliriz.

¹¹⁴ W. J. Griswold, 2002, s.172.

¹¹⁵ W. J. Griswold, 2002, s.172.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- 3 No'lu Mühimme Defteri (1558-1560), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yayın Nu:12, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi:1, Ankara, 1993.
- 5 No'lu Mühimme Defteri (1565-1566), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yayın Nu:12, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi:1, Ankara, 1993.
- 6 No'lu Mühimme Defteri, (972/1564-1565), 3 Cilt, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- İsmet Binark, 12 No'lu Mühimme Defteri, (978-979/570-1572), 3 Cilt, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996.

Kitap, Makale ve Tezler

- Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
- Ahmet Şimşirgil, Kayı-V, Osmanlı Tarihi, Kudret ve Azamet Yılları, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ahmet Şimşirgil, Kayı-VI, Osmanlı Tarihi, İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", Türkler Ansiklopedisi, Ed. H. Celal Güzel, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.1218-1301.
- C. Mostras, Osmanlı İmparatorluğu Coğrafyası Sözlüğü, Çev. Ömer ÖZTÜRK, Yaba Yayınları, İstanbul, 2014.
- Charles Issawi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914), Bazı Gözlemler ve Sorunlar", Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri, Haz. Kemal H. Karpat, Çev. Kemal Kahraman, Ufuk Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2006, ss.157-170.
- D. Arnold, Coğrafi Keşifler Tarihi, Çev. Osman Bahadır, Alan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Elizabeth Zachariadou, Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

- Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995.
- Emine Uzun, Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyam ve Eşkiryalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, 2009, ss.185-214.
- Erhan Afyoncu, Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2012.
- Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- Fatma Acun, "Celali İsyamları (1591-1611)", Türklük Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 9, Ankara, 2002, ss.1275-1297.
- Ferhat B. Özgen, "Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri", Yeni Türkiye Dergisi, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, Yıl 6, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, ss.101-111.
- Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, 2. Cilt, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Gabor Agoston, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, Ed. Jeremy Black, Çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, ss.128-153.
- Giacomo E. Carretto, Akdeniz'de Türklük, Çev. Durdu Kundakçı, Gülbende Kuray, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Godfrey Goodwin, Yeniçeriler, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Yay. İstanbul, 2008.
- Halil İncılık, Osmanlı ve Modern Türkiye, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- ; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen SEZER, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hrand Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyamları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XII, 1963, ss.27-42.
- Huricihan İslamoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2008.
- İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C 3, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1988.
- Jean P. Roux, Türklük Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Joseph v. Hammer, (Tarihsiz), Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: 7-8, Üçdal Neşriyat.

Kate Fleet, "Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu", Türkiye Tarihi 1453-1603, Cilt 2, Ed. Suraya Faroqhi-Kate Fleet, Çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Mehmet Yavuz Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss. 45-68; ISBN: 978-605-4326-05-01.

----- ; A Study of the Imperial Decrees (Fermans) and Law Codes (Kanunnames) concerning the sultanic estates around İstanbul with special referance to the share-cropping system (1300-1521), Univercity of Manchester 1993. (Submitted as an M.A. thesis under the superwising of Dr Colin Imber).

----- ; "The Effects of Natural Disasters on the Province of Konya with a special reference to economic and social aspects of the city", International Congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th Anniversary of its establishment, Konya, vol.I, 797-809, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999.

286

Mehmet Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II-III, MEB Yay. İstanbul, 1993.

M. Kunt, Siyasal Tarih Bölümü, Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yön. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, Ankara, 1988.

M. Kurt, vd. Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti (1600-1908), Yayın Yön. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları, Barış Yayınevi, Ankara, 1999.

Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarında Büyük Kaçgunluk", Tarih Araştırmaları Dergisi 2, 1964, ss.1-49.

Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", Ankara Ün. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi, Sayı:16, 1958, ss.53-107.

Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarının Başlaması", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C.4, S.1, Kasım-Aralık 1945, ss.23-37.

Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi yayınları, Çelik cilt Matbaası, İstanbul, 1965.

Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

- Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fak. Y. C.12, S.2, 2007, ss.135-160.
- Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 10, Ankara, 2002, ss.1340-1356.
- Ömer L. Barkan, (1970), "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", TTK Belleten Dergisi, Cilt: XXXIV, Sayı 136, ss.557-607.
- Ömer L. Barkan, (1970), "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", Studies in the Social and Economic History of the Middle East, ed. M. Cook, 163-171, London, Oxford University Press.
- Ö. Y. Solak, "Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyamları (1558-1576)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Ün. Sosyal Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Muğla, 2014.
- Palmira Brummet, "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi (1453-1606)", Türkiye Tarihi 1453-1603, Cilt 2, Ed. S. Faroqhi-K. Fleet, Çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Sam White, Osmanlı'da İsyam İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyamları), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2013.
- S. Duman, Celali İsyamları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Ün Sosyal Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Hatay, 2011.
- Surayya Faroqhi, Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, Çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Surayya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000.
- Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 21, Ankara, 2006
- Ünal Akkemik, vd., "Anadolu'nun Son 350 Yılında yaşanan Önemli Kurak ve Yağışlı Yıllar", Türkiye Kuvaterner Sempozyumu 5, 2005, ss.129-135.

- William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- W. D. Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu, C III, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Zafer Karademir, İmparatorluğun Açlıkla İmtihânı, Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660), Kitap Yayınları, İstanbul, 2014.